

Наталія ЄВТУШЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3529-4171

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна) *eva.krog2010@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ ПРЕДМЕТНО-МОВНОГО ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ (CLIL) ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ

Стаття присвячена питанню використання методики предметно-мовного інтегрування (CLIL) в процесі навчання майбутніх вчителів англійської мови у сучасних ЗВО України. Виявлено, що методика CLIL вважається найперспективнішою завдяки поєднанню фахового і мовного навчання. CLIL інтегрує засоби навчання предмету й вивчення самої мови. У роботі підкреслюється, що необхідність використання принципу предметно-мовного інтегрованого навчання з'явилась з огляду на зростання вимог до рівня володіння іноземною мовою при обмеженому часі, відведеному на її вивчення. Цей підхід дозволяє здійснювати навчання за двома предметами одночасно, хоча основна увага може приділятися мовному або немовному предмету. Особливості навчальних матеріалів для технології CLIL полягають у інтеграції предметного змісту і нової мови, розвитку навчальних умінь (*learning skills*). Відповідно до методики предметно-мовного інтегрованого навчання окреслено мету, зміст, структуру, спрямованість, методи та засоби роботи, які повинні відображати комунікативну спрямованість кожного окремого заняття та системи занять в цілому. Визначено основні принципи, дотримання яких має привести до досягнення зазначених у роботі завдань.

З'ясовано, що особливістю навчальних матеріалів для технології CLIL є чітка спрямованість на розвиток когнітивного мислення, бо цей технологічний напрям містить особливий когнітивний виклик. Мета подвійної спрямованості передбачає, що CLIL працює двома способами. CLIL, заснований на інтегрованому міждисциплінарному підході, відрізняється від усіх інших підходів до вивчення мови та навчання. Визначено, що багато дослідників підкреслює, що методика CLIL сприяє не тільки покращенню знань студентів, а й набуттю міжкультурних знань.

Отже, у дослідженні пояснюються загальні принципи методики CLIL, її переваги і недоліки. Звертається увага на особливості планування та проведення заняття за методикою CLIL, на добір завдань та їх видів.

Ключові слова: методика CLIL, майбутні вчителі, мотивація, зміст навчання.

Natalia YEVTUSHENKO,

orcid.org/0000-0002-3529-4171

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of English with Methods of Teaching

of Kryvyi Rih State Pedagogical University

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *eva.krog2010@gmail.com*

FEATURES OF CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING METHODOLOGY (CLIL) IN THE PROCESS OF TEACHING FUTURE ENGLISH TEACHERS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the use of Content and Language Integrated Learning methodology (CLIL) in the process of teaching future English teachers in modern pedagogical higher educational institutions in Ukraine. It is detected CLIL to be the most promising one because of a combination of professional and language training, CLIL integrates teaching tools of the subject and the language itself. The work emphasizes that the need to use CLIL has emerged as a result of increasing demands on foreign language proficiency in the limited time which is spent for learning it. This approach allows two subjects to be taught at the same time, although the focus may be on the linguistic or non-linguistic subject. Therefore, features of teaching materials for CLIL technology are the integration of subject content and new language, the development of learning skills. The purpose, content, structure, orientation, methods and means of work in accordance with the methodology of subject-language integrated learning, which should reflect the communicative orientation of each individual class and system of classes as a whole, are outlined. The article summaries the basic principles that must be met in order to achieve the stated goals.

It is found out that a special feature of the teaching materials for CLIL methodology is a clear focus on the development of cognitive thinking, because this technological area contains a special cognitive challenge. The purpose of dual focus is that CLIL works in two ways. Based on an integrated multidisciplinary approach, CLIL is different from all other approaches to language teaching and learning. It is defined that many researchers emphasize that CLIL methodology enhances not only students' knowledge but also facilitates of intercultural knowledge.

Therefore, the study explains the general principles of methodology CLIL, its advantages and disadvantages; it is paid attention to the features of CLIL planning, the selection of tasks and their types.

Key words: methodology CLIL, future teachers, motivation, content of teaching.

Постановка проблеми. В умовах реформування вітчизняної системи вищої освіти професійно орієнтоване навчання іноземних мов у немовних ВНЗ стає пріоритетним підходом, адже саме цей підхід передбачає формування й подальший розвиток у студентів навичок іншомовного спілкування в конкретних професійних ситуаціях. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) вважається найперспективнішою завдяки поєднанню фахового і мовного навчання. CLIL інтегрує засоби навчання предмету й вивчення самої мови (Педагогические науки, 2017: 11). Методи візуалізації широко використовуються в навчальному процесі в цілому, проте в CLIL набувають особливого значення. Через відсутність залежності від мови методи візуалізації допомагають представити зміст концептів ясніше, адже учні пов'язують його з певним референтом за допомогою фотографій та предметів реального життя. До цієї групи належать такі методи, як комп'ютерне моделювання, графіка, жести, роздатковий матеріал тощо.

Аналіз досліджень. Проблемі предметно-мовного інтегрованого навчання у своїх роботах приділяли увагу такі науковці, як С. Бобиль, Ю. Руднік, Ю. Соболев. Серед зарубіжних дослідників предметно-мовного інтегрованого навчання слід виокремити таких науковців, як М. Аллен, А. Бонне, Д. Греддол, Л. Коллінз, Д. Марш, І. Тінг. Більшість науковців має думку, що викладання окремої прикладної дисципліни має проходити з урахуванням змісту, методик і прийомів викладання дисциплін, які пов'язані з майбутньою професією студента.

Колекція навчальних матеріалів для багатомовної освіти нині досить неоднорідна за складом. Вона містить одно-, дво- і багатомовні навчальні матеріали як для зорового чи слухового, так і для комбінованого аудіовізуального сприйняття, а також включає інтерактивні засоби навчання. Кількість багатомовних посібників дуже обмежена.

Мета статті – проаналізувати особливості використання методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) під час підготовки студентів-філологів педагогічних вузів.

Виклад основного матеріалу. Ідея використання принципу предметно-мовного інтегрованого навчання виникла в результаті зростання вимог до рівня володіння іноземною мовою в умовах обмеженого часу, відведеного на її вивчення. З цією проблемою знайомі вчителі практично у всіх країнах. Цей підхід дозволяє здійснювати навчання за двома предметами одночасно, хоча основна увага може приділятися мовному або немовному предмету.

Вивчення мови стає більш цілеспрямованим, оскільки мова використовується для розв'язання конкретних комунікативних завдань. Крім того, студенти мають можливість краще пізнати і зрозуміти культуру країни, мова якої вивчається, що веде до формування соціокультурної компетенції учнів.

Євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, характерні для сучасної освітньої сфери України, детермінують зростання наукового інтересу до вивчення іноземної мови (Указ Президента України №641 / 2015 «Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні»). Одним з найпоширеніших у світі підходів до вивчення іноземної мови сьогодні є предметно-мовне інтегроване навчання (Content and Language Integrated Learning – CLIL), яке передбачає вивчення предметів навчального курсу іноземною мовою, а також вивчення мови через предметно орієнтований зміст навчального матеріалу (Педагогіка та психологія, 2013: 64).

Термін “CLIL” був розроблений Девідом Маршем у 1994 році, який вперше описав методологічний підхід, за яким вивчення іноземної мови відбувається інтегровано. Він зазначав: «CLIL стосується ситуацій, коли предмети або їх частини вивчаються іноземною мовою з подвійною метою. Такою метою є вивчення змісту з одночасним вивченням іноземної мови» (Marsh, 2016).

Мета подвійної спрямованості передбачає, що CLIL працює двома способами. CLIL, заснований на інтегрованому міждисциплінарному підході, відрізняється від усіх інших підходів до вивчення мови та навчання. Дослідники підкреслюють, що методика CLIL сприяє не тільки покращенню знань студентів, а також і набуттю міжкультурних знань. Розвиток різноманітних навчальних стратегій та застосування інноваційних методів навчання,

навчальних посібників сприяє когнітивному розвитку та навчанню в цілому. Крім того, CLIL надає ще одну перевагу вищому закладу освіти, якою є краще управління часом (Marsh, 2016).

Відповідно до методики CLIL іноземна мова є мовою інструкції в навчальному контенті, що робить мову засобом вивчення предметного змісту, тоді як зміст дозволяє вивчати іноземну мову за допомогою автентичних комунікативних контекстів (Wang, 2016: 217).

Особливий інтерес становить досвід Іспанії, де впровадження методики CLIL є найбільш масштабним. В Автономному університеті Барселони розроблена практико-орієнтована модель підготовки майбутніх вчителів до роботи за методикою CLIL (Hajer, 2000). Її суть – чергування циклів практики і рефлексії. Протягом навчального року студенти проходять 5 етапів навчання.

Перший етап триває 7 тижнів і є підготовчим. Студенти освоюють метод спостереження, готують необхідні інструменти (протоколи, журнали), після чого відвідують заняття досвідчених вчителів у школі, які записуються на відео. Щотижня проводяться зустрічі студентів, на яких вони під керівництвом викладача обговорюють результати спостережень, а також спільно розбирають деякі фрагменти відеозаписів уроків, відібрані викладачем для більш детального розгляду. При цьому необхідні студентам теоретичні знання даються під час обговорення побаченого. Головна мета – підготувати студентів до проходження першої практики.

Другий етап триває 2 тижні і передбачає проходження першої практики. Студенти знайомляться з місцем проходження практики, спостерігають за роботою досвідчених колег, окремі уроки проводять самостійно, записують їх на відео. За підсумками практики проводиться конференція, на якій обговорюються її результати. Автор зазначає, що такі конференції повинні мати неформальний характер, а їх метою має бути обмін досвідом між студентами і отримання порад (не критики) з боку викладача. Важливо пам'ятати, що студенти отримали лише перший досвід самостійного викладання, вперше на практиці стикнулися з певними труднощами і обмеженнями, викликаними необхідністю використання другої мови, і, крім того, відчували протягом практики певний дискомфорт з приводу того, що їх заняття записувалися на відео, тому необхідно, щоб студенти завершили даний етап з загальним почуттям задоволеності виконаною роботою і були мотивовані рухатися далі.

Тривалість третього етапу становить 12 тижнів. На цьому етапі відбувається більш детальне осмислення досвіду, отриманого під час пер-

шої практики, здійснюється планування, а також розробка матеріалів для другої практики. Багато уваги приділяється теоретико-методологічним питанням, але новий матеріал не дається у вигляді лекцій, а конструюється самими учнями завдяки спільним обговоренням на основі особистого досвіду, отриманого при проходженні першої практики. Наприклад, це так звані CLIL-віньєтки (CLIL vignettes) – невеликі відеофрагменти уроків, що були записані на камеру під час першої практики. Кожен студент отримує завдання підготувати 3 відеоролики тривалістю 2–5 хвилин, перший з яких повинен показувати роботу учнів під керівництвом вчителя, другий – самостійну роботу в групах, а третій – будь-який фрагмент уроку на розсуд самих студентів. Вибір тих відеороликів, які виносяться на загальне обговорення, здійснюється викладачем з урахуванням того, що, по-перше, принаймні одне відео кожного студента має бути винесене на обговорення; по-друге, в ході такого обговорення повинні бути порушені передбачені програмою теми і питання. Після перегляду кожного відео викладач підводить студентів до формулювання тієї чи іншої проблеми, керує обговореннями, спрямованими на пошук рішень, які потім впорядковує, структурує. Викладач звертає увагу на те, що, можливо, залишилося непоміченим, рекомендує літературу для подальшого читання. Наприкінці цього етапу кожен студент надає рефлексивний аналіз у формі розгорнутого письмового звіту (Marsh, 2016).

Четвертий етап триває 7 тижнів і передбачає проходження другої практики, під час якої відбувається повне занурення в роботу вчителя, тобто планування і проведення уроків, відвідування зборів, організація і участь в заходах тощо. Як і під час першої практики, регулярно проводяться конференції, однак тепер вони більш формальні й аналітичні. На згаданому етапі студенти не просто записують свої уроки на відео, а й відвідують заняття один одного. Викладач також здійснює вибіркове відвідування. Таким чином, якщо раніше студенти могли спостерігати тільки короткі відрізки відеозаписів уроків своїх одногрупників, то тепер у них є можливість спостерігати за всім ходом уроку.

П'ятий етап, який триває 10 тижнів, передбачає виконання різних завдань. Серед них – підготовка другого рефлексивного аналізу і підсумкового портфолію. Студенти підсумовують проведену роботу та фіксують, що ними було досягнуто протягом року. Наприкінці курсу більшість студентів, як правило, відзначає не тільки зростання професійних знань, навичок і умінь, але і зміну власного

стилю мислення і рефлексії, а також уявлень про те, як повинен здійснюватися навчальний процес.

Особливості навчальних матеріалів для CLIL полягають у інтеграції предметного змісту і нової мови, розвитку навчальних умінь (learning skills). При цьому навчання мови обов'язково включає предметний зміст (математичний, історичний, географічний, комп'ютерне програмування, громадянське виховання тощо), а тому передбачає перетворення інформації у такий спосіб, щоб полегшити розуміння її учнями. З огляду на це залежно від особливостей предмета (чи предметів) широко впроваджуються діаграми, малюнки чи карти.

Звичними є демонстрації дослідів і вживання схем для пояснень значень термінів чи особливостей перебігу процесів. Одночасно предметний зміст використовують для навчання мови. Завдяки співпраці вчителів мовних і немовних предметів відбувається включення вокабуляру, термінології і текстів у процес навчання нової мови (Mehisto, March, Frigols, 2008: 11).

Другою особливістю навчальних матеріалів для предметно-мовного інтегрованого навчання є чітка спрямованість на розвиток когнітивного мислення, бо цей технологічний напрям містить особливий когнітивний виклик. Під час створення навчальних матеріалів активно застосовують закономірності формування мисленневих процесів від нижчого до вищого рівня. Згідно з таксономією Б. Блума студентам легко виконувати вправи на опис якостей матеріалу чи явища, бо такі дії стосуються мислення нижчого рівня. Складнощі становлять процеси узагальнення та оцінювання, які є мисленневими діями вищого рівня (Higher order thinking skills). Такі практики вимагають від студентів вміння аналізувати й синтезувати інформацію, робити логічні висновки, вибудовувати докази, критично переоцінювати факти, грамотно надавати результати виконаних досліджень (Brewster).

Важливим аспектом реалізації CLIL є ознайомлення з іншомовним змістом концептів, які представляють певну предметну сферу. Від вибору методів великою мірою залежить ефективність цього процесу. Аналіз науково-педагогічних джерел (Brewster) показав, що актуальними й найбільш цитованими методами, що застосовуються для ознайомлення з відповідним матеріалом у межах імплементації підходу CLIL, є такі: методи візуалізації; активне дослідження понять; групова робота над контентом концептів (з можливим використанням рідної мови); огляд основної лексики і ключового змісту понять на уроці.

Збалансована програма навчання іноземної мови інтегрує різні компоненти мовної програми – слухання, говоріння, читання і письмо. Завдання методики CLIL полягає в тому, щоб сприяти розвитку ефективної комунікації, у ході якої особлива увага приділяється цілеспрямованому використанню іноземної мови для вирішення професійно орієнтованих проблем. Вибір тем та завдань курсу визначається специфікою майбутньої діяльності магістрів. На кожному занятті магістри вивчають теоретичні та практичні аспекти фахової тематики через читання, письмо і усне спілкування. Для успішного застосування методики важливо дотримуватися певних правил (Педагогіка та психологія, 2013).

Великого значення набуває діяльність викладача у визначенні змісту CLIL, оскільки він підтримує баланс між пізнавальною потребою студентів, їх зростанням та загальним прогресом у вивченні. Визначення змісту – це процес пізнавальної взаємодії, розв'язання проблем та розвитку креативного мислення. Щоб підтримувати ефективно навчання з використанням CLIL, слід враховувати пізнавальну активність студентів. Студенти повинні вміти мислити самостійно, висувати нові творчі завдання, бути зацікавленими, спроможними брати на себе відповідальність за власне конструювання знань та управління навчанням (Hajer).

Заняття, що проводиться за методикою предметно-мовного інтегрованого навчання, передбачає роботу з текстовим матеріалом. Вважається доцільним супроводжувати тексти ілюстраціями, щоб студенти могли візуалізувати те, що вони читають. При роботі з автентичним матеріалом студентам необхідно виокремити структурні маркери в текстах. Це можуть бути лінгвістичні маркери (заголовки, підзаголовки), а також схеми, діаграми тощо. Після визначення основних маркерів може бути проаналізована структура тексту та змістове наповнення (Коченкова).

Для організації лексичного матеріалу важливо використовувати схеми, щоб допомогти учням класифікувати ідеї та інформацію в тексті. Типи діаграм можуть бути різними для класифікації груп, ієрархії. Діаграми можуть бути представлені у вигляді інструкцій та додаткової інформації, таблиць, що описують людей і місця, а також їх комбінації. Структурування тексту використовується для полегшення процесу навчання і створення заходів, націлених на розвиток мовленневих навичок.

Предметно-мовне інтегроване навчання має перевагу у вирішенні проблеми переповненого навчального плану, оскільки дозволяє поєднати

один або кілька аспектів навчального плану та збільшує час для вивчення мови. Проте існують важливі чинники, які необхідно враховувати перед впровадженням CLIL. До них належать такі: наявність кваліфікованого викладацького складу; необхідність співпраці викладачів різних дисциплін; забезпечення студентів ключовими термінами і поняттями іноземною мовою; можливість змін розкладів, необхідних для реалізації CLIL (час планування навчальних програм).

Мета, зміст, структура, спрямованість, методи та засоби роботи відповідно до методики предметно-мовного інтегрованого навчання повинні відображати комунікативну спрямованість кожного окремого заняття та системи занять в цілому. Для досягнення зазначених завдань варто дотримуватися таких принципів:

1) під час розробки заняття слід усвідомлювати те, що воно є елементом системи, послідовним кроком до досягнення головної мети. Комплексний підхід до планування враховує структуру вивчення теми, розділу тощо;

2) мета заняття як початковий етап проектування навчання вимагає досягнення діагностичних та оперативних завдань. Вона не повинна бути занадто широкою. Варто усвідомлювати й те, що для її досягнення відводиться визначений час;

3) діяльність учня має бути продуктивною. Новий матеріал потребує залучення до мовленнєвої практики студента, вирішення актуальних завдань, встановлення зв'язків між відомими та новими явищами мови. Будь-який вид діяльності студента повинен мати особистісний зміст виконання;

4) заняття з іноземної мови повинно будуватися на вирішенні реальних, а не вигаданих завдань та проблем;

5) комунікативна спрямованість навчання повинна відображатися у різноманітності організаційних форм навчального процесу. Вони допомагають викладачу створювати такі ситуації спілкування, які є максимально наближеними до реального життя;

6) викладач є рівноправним учасником діалогу зі студентом. Завдання вчителя полягає у тому, щоб не бути стороннім спостерігачем, а безпосередньо брати участь у процесі спілкування, максимально точно відтворювати справжню ситуацію.

Студенти повинні вміти відтворювати зміст прочитаного своїми словами. Викладач звертає увагу на те, чи вживають студенти порівняння

нових лексичних одиниць, протиставлення, описи, маркери дискурсу, академічну та професійну лексику. Не існує великої різниці в завданнях на уроках з використанням CLIL та звичайних заняттях (Коченкова).

В умовах недостатньої кількості годин викладання (у середньому 96 аудиторних годин у рік) й нетривалого терміну вивчення навчальної дисципліни «Іноземна мова» в університеті (для більшості напрямів підготовки у середньому 2 роки) залучення міждисциплінарних тем на аудиторних заняттях з іноземної мови відбувається завдяки використанню текстів професійного характеру, кейсів, ділових / рольових ігор, проєктів, есе тощо.

Перевагами використання інноваційного предметно-мовного інтегрованого навчання у педагогічному ВНЗ вважається:

– ефективна комунікація студентів іноземною мовою;

– розширення міжкультурних знань студентів і формування їхньої соціокультурної компетентності;

– опанування професійної термінології;

– розвиток творчого потенціалу студентів;

– розвиток мовленнєвих знань студентів;

– підвищення мотивації студентів до вивчення іноземних мов;

– формування у студентів готовності до подальшого навчання та/або професійної діяльності.

Серед ризиків використання предметно-мовного інтегрованого навчання слід зазначити недостатній рівень володіння іноземною мовою викладачів спеціальних дисциплін, а також відсутність у викладачів іноземних мов знань того чи іншого фахового компоненту.

Висновки. В сучасних умовах зменшення аудиторних годин на вивчення англійської мови і необхідності підготовки висококваліфікованих фахівців використання предметно-мовного інтегрованого навчання набуває особливого значення. Методика CLIL, що заснована на інтегрованому міждисциплінарному підході, сприяє набуттю міжкультурних знань, розвитку креативного мислення студентів, формуванню як професійних, так і загальних мовних компетенцій. Вважаємо, що використання CLIL у немовному ВНЗ сприяє формуванню компетентного, конкурентоздатного, висококваліфікованого фахівця, здатного до ефективної комунікаційної взаємодії у професійному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батурина Н. В., Руковишников Ю. С., Батунова И. В. Использование приёмов, методов и моделей системы CLIL в процессе обучения английскому языку студентов бакалавриата. *Педагогические науки*. 2017. №10 (64). С. 9–13.
2. Коченкова О. М. Возможности профилизации преподавания иностранных языков с помощью применения элементов методики CLIL (интегрирование преподавания иностранного языка и других учебных дисциплин). URL: http://kochenkova.ru/publ/vozmozhnosti_profilizatsii_prepodavaniya_inostvozmozhnosti_profilizatsii_rannykh_jazykov_s_pomoshhju_primeneniya_ehlementov_metodiki_clil_integririrovanie_prepodavaniya_inostrann/1-1-0-1 (дата звернення: 05.11.2019).
3. Рудник Ю. В. Методика предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL): мировой опыт. *Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 9 серпня, 2013. С. 63–67.
4. Brewster J. Thinking Skills for CLIL. URL: <http://www.onestopenglish.com/thinking-skills-for-clil/501197> (дата звернення: 05.11.2019).
5. Hajer M. Creating a language-promoting classroom: content-area teacher sat work. In Hall, Joan Kelly and interaction. Mahwah N. J. and London. Lawrence Erlbaum Associates. 2000. Pp. 265–285.
6. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved December 18. 2016. URL: <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> (дата звернення: 06.11.2019).
7. Mehisto P., March D., Frigols M. Uncovering CLIL Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual education. Oxford : Macmillan Education, 2008. 239 p.
8. Wang X. Investigating students' listening and speaking communication and perceptions through the implementation of Chinese culture content-based course. *Language in India*, June 2016. p. 217. Academic OneFile. URL: <http://link.galegroup.com/apps/doc/A459894914/AONE?u=wash89460&sid=AONE> (дата звернення: 06.11.2019).

REFERENCES

1. Baturina N. V., Rukovishnikov Y. S., Batunova I. V. Ispol'zovaniye priyomov, metodov i modeley sistemy CLIL v protsesse obucheniya angliyskomu yazyku studentov bakalavriata [Use of techniques, methods and models of the CLIL system in the process of teaching English to undergraduate students]. *Pedagogicheskiye nauki*. 2017. №10 (64). Pp. 9–13 [in Russian].
2. Kochenkova O. M. Vozmozhnosti profilizatsii prepodavaniya inostrannykh yazykov s pomoshch'yu primeneniya elementov metodiki CLIL (integrirvaniye prepodavaniya inostrannogo yazyka i drugikh uchebnykh distsiplin) [Opportunities for profiling the teaching of foreign languages by using elements of CLIL methodology (integration of teaching a foreign language and other educational disciplines)]. URL: http://kochenkova.ru/publ/vozmozhnosti_profilizatsii_prepodavaniya_inostvozmozhnosti_profilizatsii_rannykh_jazykov_s_pomoshhju_primeneniya_ehlementov_metodiki_clil_integririrovanie_prepodavaniya_inostrann/1-1-0-1 [in Russian].
3. Rudnik Y. V. Metodyka predmetno-yazykovoho yntehryrovannoho obucheniya (CLIL): myrovoy opyt [Methodology of subject-language integrated learning (CLIL): world experience]. *Pedahohika ta psykholohiya: problemy nauky ta praktyky* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., L'viv, 9 serpnia. 2013. Pp. 63–67 [in Russian].
4. Brewster J. Thinking Skills for CLIL. URL: <http://www.onestopenglish.com/thinking-skills-for-clil/501197> [in English].
5. Hajer M. Creating a language-promoting classroom: content-area teacher sat work. In Hall, Joan Kelly and interaction. Mahwah N. J. and London. Lawrence Erlbaum Associates. 2000. Pp. 265–285 [in English].
6. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved December 18. 2016. URL: <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> [in English].
7. Mehisto P., March D., Frigols M. Uncovering CLIL Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual education. Oxford : Macmillan Education, 2008. 239 p. [in English].
8. Wang X. Investigating students' listening and speaking communication and perceptions through the implementation of Chinese culture content-based course / Wang, Xingchun. *Language in India*, June 2016. p. 217. Academic OneFile. URL: <http://link.galegroup.com/apps/doc/A459894914/AONE?u=wash89460&sid=AONE> [in English].